

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

Nyelvtudományi Doktori iskola
Vezető: Prof. Dr. Kenesei István

Elméleti Nyelvészet Doktori program
Vezető: Dr. Németh T. Enikő

NAGY C. KATALIN

MTA-DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport

**A KATALÁN „ANAR + FŐNÉVI IGENÉV” SZERKEZET GRAMMATIKALIZÁCIÓS
JELENTÉSVÁLTOZÁSÁNAK KEZDETI SZAKASZÁRÓL TÖRTÉNETI PRAGMATIKAI
MEGKÖZELÍTÉSBE**

Témavezető: Dr. Németh T. Enikő
egyetemi docens

Szeged
2013

1. Bevezetés: a kutatás célja és módszerei

A grammatikalizációval mint diskurzus-, illetve pragmatikai jelenséggel foglalkozó történeti pragmatikai megközelítés keretében az utóbbi évtizedekben jelentős eredmények születtek (l. többek között Hopper és Traugott 1993; Traugott 1999; Kearns 2002; Traugott és Dasher 2004 [2002]; Bybee 2002 és 2005 [2003]; Fitzmaurice és Taavitsainen 2007), amelyek túllépnek a folyamat hagyományos, elsősorban a grammatikai aspektusokra koncentráló megfogalmazásán. A történeti pragmatika dinamikusan fejlődő kutatási területe számára az adatok és a módszertan kérdése is egyre inkább előtérbe kerül (vö. Fitzmaurice és Taavitsainen 2007), visszatükrözve a metanyelvészeti szakirodalom legújabb tendenciáit, amelyek a nyelvészeti kutatás adatainak és módszereinek a vizsgálatát tűzik ki célul (l. Fischer 2004; Lehmann 2004; Penke és Rosenbach 2007 [2004]; Kepser és Reis 2005; Kertész és Rákosi 2008a, 2008b és 2012). Kutatásommal ezen irányvonalhoz kívántam csatlakozni.

Disszertációmban a katalán „*anar* + FI” szerkezet grammatikalizációjának kezdeti szakaszát vizsgáltam történeti pragmatikai megközelítésben. Ennek a szerkezetnek a grammatikalizációs jelentésváltozása azért érdekes, mert a folyamat végeredménye eltér a világ más nyelveiben fellelhető hasonló mozgásigés szerkezetek grammatikalizációjában tapasztaltaktól. Kutatásom célja az volt, hogy amellet, hogy állást foglaljak a vonatkozó szakirodalom egyes vitás kérdéseiben, annak eredményeit részletes kontextuális elemzésen alapuló, – eddig hiányzó –, történeti pragmatikai elemzéssel egészítsem ki. Egy ilyen elemzéstől nemcsak a konkrét katalán szerkezet jelentésváltozására vonatkozóan, de az univerzális jelentésváltozási tendenciákat illetően is új információkat remélhettem.

Mivel kutatásom a történeti pragmatika területére tartozik, így az ezen a területen elfogadott adatokat és érvelési módokat használtam, elsősorban a 13–16. századból származó, spanyol és katalán nyelvű történeti szövegeket tartalmazó korpuszra építve. Mivel a katalán „*anar* ’megy’ + FI” szerkezet középkori használata szembeötlő hasonlóságot mutat a középkori spanyol „*ir* ’megy’ (*a*) + FI” szerkezet használatával, így összehasonlításuk kézenfekvő volt. A spanyol adatok bevonása a vizsgálatba azért volt hasznos, mert az analóg spanyol „*ir* (*a*) + FI” szerkezet változása a világ más nyelveinek mozgásigés szerkezeteihez hasonlóan zajlott, grammatikalizációja egy univerzális tendenciába beleillő, jól dokumentált folyamat, míg a katalán „*anar* + FI” szerkezet grammatikalizációját illetően nem rendelkezünk egyetlen jól dokumentált tipológiai párhuzammal sem. E mozgásigés szerkezetek használatát további, funkcionálisan hasonló középkori perifrázisokkal is összehasonlítottam: nevezetesen a katalán és a spanyol „*pensar* (*de*) + FI” és „*començar*

'(el)kezd' (*a/de*) + FI" szerkezetekkel. A vizsgálat korpusza így a „'megy' + FI" szerkezet 814 előfordulását, valamint a „'gondol' + FI" szerkezet 221 és az „'(el)kezd' + FI" szerkezet 868 kijelentő módú, befejezett múlt időben ragozott igével álló előfordulását tartalmazta. Bár kvantitatív módszereket is alkalmaztam, a kutatás elsősorban a történeti kontextusok kvalitatív elemzésén alapult (vö. Navarro 2008).

Disszertációm második célja volt, hogy a kutatás folyamatára metanyelvészeti szempontból reflektálva a történeti pragmatikai kutatások módszertanának egyes központi kérdéseit is megvizsgáljam. A kutatás folyamatát mintegy „kívülről szemlélve” azt is megmutattam, hogyan lehet egymással versengő hipotézisek között dönteni módszertani megfontolásokat is figyelembe véve. E célra Kertész és Rákosi (2012) metanyelvészeti modelljét vettem alapul.

2. Elméleti háttér

Kutatásom elméleti keretét a grammatikalizáció-elméletet (*grammaticalization theory*) választottam. A grammatikalizáció történeti pragmatikai megközelítésében a formai megfontolások mellett kiemelkedő szerep jut a pragmatikai környezet vizsgálatának, amelyben ez a folyamat lezajlik. A jelentésváltozás kontextusainak egyik legfontosabb jellemzője, hogy azokban szemantikai kétértelműség van jelen vagy valamilyen pragmatikai következtetés merül fel. A szakirodalomban mára széles körben elfogadottá vált az a nézet, miszerint egyes pragmatikai következtetések konvencionálizálódása, majd szemantikaivá válása a grammatikalizáció folyamatának részét képezheti (l. Hopper és Traugott 1993; Traugott 1999; Levinson 2000; Kearns 2002; Traugott és Dasher 2004 [2002]).

A mozgásigék, köztük a 'megy' jelentésű lexikai egység különböző konstrukciókban, számos eltérő grammatikai jelentés kialakulásának kiindulópontjai lehetnek a világ nyelveiben. A spanyol és a katalán, e két területileg és nyelvészeti szempontból is egymáshoz közeli újlatin nyelv is több, a 'megy' jelentésű elemmel alkotott fordulatot ismer és ismert a középkorban is. Ezek egyike a mind a katalánban, mind a spanyolban megtalálható, a 'megy' jelentésű igéből és egy főnévi igenévből álló összetétel, amely már a középkori katalánban („*anar* + FI"), és a középkori spanyolban („*ir* (*a*) + FI") is használatos volt. E perifrázisok grammatikalizációja során a bennük szereplő mozgásige lexikai jelentését elveszítve grammatikai jelentésre tett szert, ez a jelentés azonban eltér a két nyelvben. Az „*ir* (*a*) + FI" szerkezetből a spanyolban közeljövő alakult („*ir a* + FI"), míg a katalánban, az újlatin nyelvek között egyedülállóan, a 'megy' jelentésű igéből a befejezett múlt idő („*anar* + FI") segédigéje vált.

3. Tárgytudományos eredmények

3.1. Morfológiai elemzés

A katalán „*anar* ’megy’ + FI” és a spanyol „*ir* ’megy’ (*a*) + FI” kezdetben célhatározói szerkezetek voltak, melyek egy adott cselekvés céljával végrehajtott mozgást fejeztek ki: ’megy csinálni valamit’. A középkori előfordulásokban esetenként a szerkezet két tagja, azaz a ragozott ige és a főnévi igenév között prepozíció jelenik meg. A szerkezet korai előfordulásaiban ugyanakkor az *anar/ir* ’megy’ ige állhatott jelen és múlt időben is. Első lépésben ezen prepozíciós és prepozíció nélküli, illetve jelen és múlt idejű ragozott igét tartalmazó változatok megoszlását vizsgáltam meg.

A ragozott ige és a főnévi igenév között esetlegesen megjelenő *a* prepozíciót illetően a történeti korpusz elemzése a következő eredményeket hozta. Mivel a középkori nyelvallapotban az *a* prepozíciós változat megjelenése jóval korlátozottabb, mint a prepozíció nélkülié, és inkább a későbbi szövegekben található meg, feltételezhető, hogy a vizsgált mozgásigés szerkezet eredeti változata a prepozíció nélküli verzió volt, így a jelentésváltozás kezdeteinek vizsgálatakor ezeket az előfordulásokat kell elsősorban figyelembe vennünk. Saját kutatásom és más szerzők eredményeire alapozva feltehetjük, hogy a katalánban az „*anar* + FI” grammatikalizációjának előrehaladásával párhuzamosan szaporodott el az *a* prepozíció használata azoknak az eseteknek az elkülönítésére, amikor az *anar* szó szerinti jelentésében, főigeként szerepelt.

A második szempontot, a ragozott ige igeidejét figyelembe véve a következő eredményeket kaptam. A jelen, illetve múlt idejű ragozott igés változatok megoszlása különbséget mutatott a két nyelvben, ami arra utalt, hogy a katalán és a spanyol szerkezet fejlődésének külön útra térése már a középkori nyelvallapotban megkezdődött. Az előfordulások vizsgálata arra utalt, hogy a katalánban a jelen idejű ragozott igét tartalmazó verzió múlt idejű referenciájú kontextusban későbbi fejlemény, mely az idő előrehaladásával fokozatosan terjedt el. A jelen idejű ragozott igével álló előfordulások ugyanakkor nem mutatták a történeti jelen jellemzőit, inkább már grammatikalizálódott formákként voltak értelmezhetőek. A spanyol korpusz nem tükrözte a jelen idejű ragozott igés előfordulások hasonló terjedését.

3.2. Összehasonlítás funkcionálisan hasonló szerkezetekkel

A morfológiai jellemzőkkel kapcsolatos eredmények alapján a katalán „*anar* + FI” szerkezet jelentésváltozásának vizsgálatakor a prepozíció nélküli, befejezett múltban ragozott

igét tartalmazó verziót vettem alapul. Figyelembe véve, hogy a 'szándék' jelentés a célhatározói mozgásigés szerkezetek jövő idővé alakulásának köztes állomása a világ több nyelvében (vö. Bybee és Pagliuca 1987; Bybee et al. 1994; Bybee 2002: 181; Heine és Kuteva 2002: 161–163), annak vizsgálatát tűztem ki célul, hogy vajon a katalán összetett múlt történetének kezdetei is hasonlóan alakultak-e. Ennek tesztelésére egy korabeli, szándékot kifejező perifrázisra, a „*pensar* 'gondol' (*de*) + FI” szerkezetre vonatkozó adatokat vontam be a vizsgálatba. Szemügyre vettem továbbá a korábbi szakirodalom azon megállapítását is, miszerint a kérdéses középkori katalán szerkezet inchoatív aspektust kifejező (kezdetre utaló) perifrázis volt. E célból a „*començar* '(el)kezd' (*a/de*) + FI” inchoatív perifrázist választottam az összehasonlítás alapjául.

A szerkezetekben megjelenő főnévi igenevek szemantikai csoportjait rögzült helyi sémákon keresztül mutattam be, mert azt feltételeztem, hogy a katalán mozgásigés szerkezet jelentésváltozása e gyakori kombinációkból indulhatott ki. Részletes kontextuális elemzéssel vizsgáltam meg e három szerkezetben a főnévi igenevek használatát, a hasonlóságokat és különbségeket keresve. A „'megy' + FI”, „'gondol' + FI” és „'(el)kezd' + FI” szerkezetek előfordulásainak összehasonlítása egyfajta funkcionális hasonlóságot tárt fel az „*anar* + FI”, a „*pensar* 'gondol' (*de*) + FI” és a „*començar* '(el)kezd' (*a/de*) + FI” szerkezetek között, hiszen mindhárom funkciója a hallgatóság figyelmének felkeltése lehetett. A kontextusok kvalitatív elemzésével azonban, e funkcionális hasonlóság mellett, a szerkezetek jelentésének különbsége is valószínűsíthető volt. A részletesebb elemzés megmutatta, hogy az „*anar* + FI” használata nem a „*començar* '(el)kezd' (*a/de*) + FI” szerkezet használatával, hanem a „*pensar* 'gondol' (*de*) + FI” szerkezetével állítható párhuzamba. E két szerkezet befejezett, teljes egészében megvalósult cselekedetet ír le, és ennek a befejezettségnek nagy szerepe lehet a katalán múlt idő kialakulásának magyarázatában: e kezdetben csupán a kontextusból kikövetkeztethető jelentéstartalom épülhetett be a mozgásigés szerkezet kódolt jelentésébe.

A kutatás eddigi eredményei alapján tehát a katalán és spanyol mozgásigés szerkezetek grammatikalizációs jelentésváltozásának kezdete hasonlóan jellemezhető: az eredetileg célhatározói, azaz egy cselekvés céljával végrehajtott mozgásra utaló szerkezetek szándékot kifejező szerkezetté alakultak, és a cselekvést végrehajtó alany elhatárolására, akaratilágára való utalás által alkalmassá váltak a leírásnak dinamizmust kölcsönözni.

3.3. Kontextuális elemzés

A történeti korpuszban talált előfordulások jelentős részét csatajelenetek leírásában találtam, amely e szerkezet tipikus kontextusa. A tartalmon túlmutató, más szempontokat is bevonó elemzéssel azonban többféle kontextustípust sikerült elkülöníteni, amelyek segítettek a jelentésváltozás folyamatának feltárásában. A jelentésváltozás menetének feltárásakor a szó szerinti jelentésben álló előfordulásokból indultam ki. Azoknak a kontextusoknak a csoportján belül, ahol a mozgás jelentése tulajdonítható volt, több típust különítettem el. Egyes kontextusokban **csak** a mozgásra utaló jelentés volt tulajdonítható, míg másokban kétértelműség volt jelen. Mivel a jelentésváltozás kontextusainak egyik legfontosabb jellemzője, hogy azokban kétértelműség van jelen vagy valamilyen pragmatikai következtetés merül fel, így azokra a kontextusokra koncentráltam, amelyekben az eredeti jelentés és egy másik értelmezés **is** tulajdonítható volt.

Már egyes korai előfordulások is arra utaltak, hogy a térbeli elmozdulás kifejezésén túl a szerkezet további funkcióval is bírhatott. Meg kell említeni azokat a kontextusokat, ahol, bár az *anar* ige szó szerinti jelentésben is interpretálható volt, a mozgás kifejezése mégis redundánsnak hatott. Azok a kontextusok is figyelemre méltóak, ahol az *anar* ige elhagyása esetén is értelmezhető a diskurzus, így lehetővé válik, hogy a befogadó annak megjelenését másképp értelmezze. Az ilyen kontextusokban indulhatott meg a szerkezet grammatikalizációja. Az újfajta értelmezést más tényezők is elősegíthették. Azokat az előfordulásokat, ahol a mozgás jelentése lehetséges, egy további szempont szerint is csoportosítottam. Egyes kontextusokban az előfordulást tartalmazó megnyilatkozás úgy folytatódott, hogy a főnévi igenévben a mozgás céljaként feltüntetett esemény tényleges bekövetkeztére, befejezettségére lehetett következtetni, míg másokban ilyen következtetés nem volt lehetséges. Előbbiekben, bár hiányzott a főnévi igenévben leírt cselekvés befejezettségének explicit kifejezése, a diskurzus koherenciája érdekében azt mégis feltételezni kellett, így a gyakori használat révén erős asszociációs kapocs jöhetett létre ezen következtetés és a perifrázis használata között. Végül, meg kell még említeni azokat a kontextusokat, ahol a mozgás feltehetőleg igen szűk téren belül zajlott, és egyes esetekben még az is felmerült, hogy vajon érdemes-e egyáltalán feltételezni. Ilyenkor a diskurzus a mozgás feltételezése nélkül is koherens marad, ilyen értelemben ezek a kontextusok eltérnek azoktól, amikor a szereplők ténylegesen nagy távolságokat tesznek meg, és nemcsak helyválttatás, hanem helyszínváltás is történik.

A fenti kontextustípusok megoszlásának vizsgálata a szövegekben a következő eredményeket hozta. Az idő előrehaladtával csökkent azon kontextusok száma, ahol a 'mozgás' értelmezés lehetséges, és nőtt azoké, ahol nem lehetséges a mozgásra utaló jelentés tulajdonítása. Ez a tendencia akkor is megfigyelhető volt, ha a jelen időben ragozott igét tartalmazó előfordulásokat a történeti jelen példáinak tekintjük, bár a történeti jelen-hipotézis elvetésekor sokkal hangsúlyosabban mutatkozott meg.

Hasonlóképpen vizsgáltam meg a kontextustípusok és a ragozott ige igeidejének összefüggéseit. Az eredmények a befejezett múltban álló ragozott igék esetében azon kontextusok visszaszorulására utalnak, ahol nem lehetséges a mozgás jelentésének tulajdonítása. Feltehetően azért, mert ennek a szerepét átvette a jelen időben ragozott igés előfordulás. A jelen idejű előfordulások ugyanis elsősorban azokhoz a kontextustípusokhoz voltak köthetőek, amelyekben nem lehetséges az *anar* igének az eredeti, mozgásra utaló jelentését tulajdonítani.

3.4. Versengő hipotézisek közötti döntés

A kutatás e pontján a saját elemzéseim eredményeiből és a szakirodalomból levont konklúziókat összevetve arról kellett döntést hoznom, hogy vajon a jelen időben vagy a befejezett múltban ragozott igét tartalmazó előfordulásokból kiinduló jelentésváltozás feltételezését érdemes-e elfogadni. A tudományos elméletalkotás egy modelljére, a p-modellre (Kertész és Rákosi 2012) alapozva ehhez módszertani megfontolásokat hívtam segítségül. A metodológiai vizsgálat alapján a szakirodalom azon feltevése bizonyult plauzibilisnek, miszerint a katalán „*anar* + FI” szerkezet grammatikalizációs jelentésváltozásának leírásakor a befejezett múlt idejű ragozott igés előfordulásokból kell kiindulnunk. Implauzibilisnek bizonyult viszont a történeti jelen-hipotézis, amely a szerkezet jelen idejű ragozott igét tartalmazó példáira helyezi a hangsúlyt.

A befejezett múlt idejű formákból kiindulva a spanyol és katalán mozgásigés szerkezetek későbbi eltérő fejlődésére is magyarázat adható. Az eltérés annak köszönhető, hogy a katalán „*anar* + FI” jelentésváltozása nem olyan kontextusokhoz köthető, mint amilyenekhez a világ nyelveiben megfigyelhető hasonló mozgásigés szerkezetek jövő idővé alakulását kötik. A katalán szerkezet grammatikalizációja ugyanis olyan múlt idő referenciájú, narratív kontextusokban zajlott, ahol a szerkezet ragozott igéje múlt idejű és befejezett aspektusú volt. Ezekben a használati kontextusokban a főnévi igenévben megjelölt cselekvés

befejezettségére való következtetés vált lehetővé. Ez a következtetés a gyakori használat révén erősen a formához kapcsolódott, majd beépült annak kódolt jelentésébe.

Összefoglalva, a kutatás eredményei alapján a vizsgált katalán mozgásigés szerkezet grammatikalizációs jelentésváltozása univerzális tendenciákba is beilleszthető. A folyamat kezdete az eredetileg célhatározói mozgásigés szerkezetek szándékot kifejező szerkezetté alakulásának tendenciáját követi. A szerkezet további fejlődése pedig kapcsolatba hozható azzal a fejlődésvonallal, amikor mozgásigés szerkezetek diskurzusszervező funkciót vesznek fel. A katalán szerkezet alakulásának egyedi jellegzetességei a nyelv grammatikája általi megszorításokkal magyarázhatóak.

4. A dolgozat módszertani eredményei

4.1. A történeti adat fogalmáról és státusáról

Disszertációm módszertani fejezetében a nyelvészeti adatok problémáját a történeti pragmatikára vonatkozóan vizsgáltam meg. Ezen a területen az adatkérdés hangsúlyozottabban jelentkezik, éppen a kutatás történeti, valamint pragmatikai jellege miatt. A diakrón területek nehézségei egyrészt a történeti pragmatika adatforrásainak korlátozottságában mutatkoznak meg: e kutatási területnek többek között le kell mondania a diskurzus kiegészítéses tesztekéről és a kísérletekből származó adatokról, az anyanyelvi beszélők nyelvi ítéleteiről csak közvetetten juthat információhoz, az írott források pedig csupán „megközelítő evidenciát” nyújthatnak. Másrészt, a kutatás – pragmatikai jellegéből következően –, a jelentés nehezebben hozzáférhető szintjeit is érinti, amelyekre nézve nehezkesebb az adatgyűjtés. A történeti pragmatikai vizsgálatok ezért az adatforrások minél szélesebb körét kell, hogy integrálják.

A disszertációban bemutatott nyelvtörténeti kutatásban magam is igyekeztem minél többféle adattípust felhasználni. Bár a kutatás elsődlegesen történeti korpuszon alapuló adatokra épült, a vizsgálat kontextusában számos egyéb adattípus is jelen volt (pl. a jelenlegi nyelvállapotra vonatkozó adatok, tipológiai adatok, enciklopédikus vagy metanyelvészeti információk bevonásán alapuló adatok). Ugyancsak alkalmaztam az adatforrások bővítésének azt a módját, amikor hasonló korabeli szerkezetek előfordulásait is bevonjuk a vizsgálatba.

Disszertációmiban megvizsgáltam a *történeti adat* hagyományos, a történeti szövegben talált előfordulások szinonimájaként való felfogásával kapcsolatos problémákat, arra a kérdésre keresve a választ, hogy mi is a történeti korpuszadat valójában, és hogyan vesz részt a kutatás folyamatában. A korpuszon alapuló adatokkal kapcsolatosan felmerülő nehézségek

vizsgálatához, amelyek csakúgy eredhetnek a kutató nyelvész nyelvi intuíciónak bevonásából, mint maguknak a történeti dokumentumoknak a jellegéből, Kertész és Rákosi (2012) p-modelljét vettem alapul. A p-modell újszerű adatfogalmának a történeti korpuszadatokra való alkalmazásával értelmezhetőkké váltak a vonatkozó metodológiai problémák. A p-modell adaton plauzibilis kijelentést ért, amelynek két komponensből álló szerkezete van: az információértékén túl egy plauzibilitási értéket is tartalmaz, amely valamely forrás alapján rendelhető hozzá. A korpusz használatával kapcsolatban a Kertész és Rákosi (2012: 173–175) által felvetett problémákat a saját meglátásaimmal kiegészítve és a történeti korpuszadatokra adaptálva tárgyaltam, különös hangsúlyt fektetve többek között a pozitív és negatív evidencia kérdésére, a pótkompetencia használatának jelenségére a történeti kutatásban, és a közvetettség kérdésére.

Mindezen megfontolások alapján arra az eredményre jutottam, hogy a korpuszt, és így természetesen a történeti korpuszt sem tekinthetjük teljes mértékben megbízható forrásnak, amelyen teljesen bizonyos kijelentések alapulnak. Mivel a korpuszadatok esetén minden esetben hivatkoznunk kell a kutató intuíciónak is mint direkt forrásra, és a korpuszadat plauzibilitási értékét a továbbiakban más forrásokból származó adatok plauzibilitási értéke is befolyásolja, a korpuszadat integrált forrásból származó adatnak tekinthető. A korpusz mint adatforrás mellett további adatforrásként szerepel a kutató nyelvi intuíciónak, a korábbi kutatások eredményei, valamint az elmélet. Következésképpen a korpuszadat csak részben korpuszon alapuló adatnak, vagy egy korpuszbeli előfordulásból kiinduló, az alapján konstruált adatnak tekinthető. A történeti korpuszadat megkonstruálásakor a korpuszbeli előfordulásokon túl további információkat is számításba veszünk, amelyek (többek között) a következőkre vonatkozhatnak: a vizsgált nyelvi forma további előfordulásai, az előfordulás helye, a tágabb kontextus, további hasonló kontextusok, a teljes nyelvállapot, korábbi és későbbi nyelvállapot(ok), a jelenlegi nyelvállapot, maga a történeti szöveg és esetleges további kéziratok, fordítások, az adott kor írásbelisége, tipológiai információk.

4.2. A kontextus fogalma a történeti kutatásban

Disszertációm módszertani részében bemutattam a történeti pragmatikai módszertan másik sarkalatos pontját, a kontextusok elemzését is. A jelentésváltozás felfogható úgy, mint annak a megváltozása, hogy egy adott nyelvi elem mely kontextusokban képes megjelenni a különböző nyelvállapotokban, így annak leírása általában szorosan kapcsolódik a grammatikalizálódó nyelvi egység használati kontextusainak leírásához. Dolgozatomban Heine (2002) és Diewald (2002) kontextustipológiáját mutattam be részletesen, és az általuk

feltételezett kontextusoknak két nagy csoportja között tettem különbséget. Egyes kontextusokban kétértelműség volt jelen, ezáltal előmozdíthatták a grammatikalizációs jelentésváltozást, míg másokban a forrásjelentés kizárható volt, ezáltal a grammatikalizáció előrehaladásáról tanúskodhattak. Az első csoportba Heine híd kontextusát, valamint Diewald nem tipikus és kritikus kontextusát soroltam be, ezekben ugyanis a régi jelentés csupán egy a lehetséges interpretációk közül, ugyanakkor egy új jelentés is tulajdonítható. A másik csoportba Heine váltó- és konvencionalizációs kontextusát, és Diewald izoláló kontextusai közül azokat soroltam, amelyekben csupán az új jelentés tulajdonítható.

4.3. Jelentéstulajdonítás

A történeti pragmatikában a kontextus vizsgálatát nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív adatok kinyerésére is fel kell használni. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha nemcsak a vizsgált nyelvi forma közvetlen közelében előforduló lexikai elemeket, illetve ezek előfordulásának arányait vizsgáljuk, hanem a tágabb szöveggörnyezetet is figyelembe vesszük. Egy ilyen elemzés során nemcsak a kérdéses forma kombinációs lehetőségeit vesszük számba a grammatikalizáció egy adott fázisában, hanem azt is, hogy milyen tágabb kontextusokban fordul elő. A tágabb kontextus elemzése szintén érdekes adatokat szolgáltat arról, hogy a szerkezet milyen jelentésben szerepel, hol tart a grammatikalizációs jelentésváltozás útján. A jelentéstulajdonítás és a jelentésváltozás folyamatában esetlegesen szerepet játszó pragmatikai következtetések feltárásának nehézségeit vizsgálva azokat a potenciális formai fogódzókat igyekeztem összegyűjteni, amelyek segíthetik a kutatót a szubjektív csökkentésében, amennyiben információt szolgáltatnak a lehetséges jelentésárnyalatokról. Ennek kapcsán különbséget tettem a szűk kontextus és a tágabb kontextus fogalma között. Már a szűk kontextusban előfordultak nyelvi kulcsok: maguk a szerkezetben szereplő főnévi igenevek, egyes, szemantikailag a főnévi igenévben leírt eseményhez kapcsolható határozók, a nyelvtani személy, az alany szemantikai tulajdonságai mind-mind tájékozási pontként szolgáltak a jelentéstulajdonításban. Más esetekben a kontextus kiterjesztése segítette a történeti előfordulás legvalószínűbb olvasatának megtalálásában: ilyenkor a megelőző vagy rákövetkező tagmondatok vagy megnyilatkozások tartalma adott támpontot annak eldöntéséhez, hogy a perifrázis ragozott igéje szó szerinti jelentésében szerepel-e. A tágabb kontextusban egyes határozók, az alárendelt tagmondatban szereplő ige igemódja, esetenként az egymást követő tagmondatok időviszonyai és a bennük található igeidők segítettek explicit módon nem kifejezett jelentéstartalmak

kikövetkeztetésében, míg máskor a még tágabb diskurzust vettük figyelembe, vagy a kontextust enciklopédikus tudásunkból származó információkkal bővítettük.

4.4. Érvelés a történeti kutatásban

A továbbiakban a történeti pragmatikai érvelés egyes jellegzetességeit mutattam be, külön kiemelve a gyakoriság és analógia fogalmait. A vonatkozó szakirodalomból származó hipotézisek közül a vizsgált grammatikalizációs folyamat morfológiai aspektusát érintő megállapításokat vizsgáltam meg három szerző (Colon 1978a [1959] és 1978b [1976], Detges 2004 és Juge 2006) érvelésében, és módszertani megfontolások alapján döntöttem közöttük. A kiinduló kontextusban szereplő egyes hipotézisek a történeti jelen használatát feltételezték az „*anar* + FI” szerkezetben formailag jelen idejű ragozott ige esetén, míg mások ennek az ellenkezőjét állították, így a kutatás kiinduló kontextusa inkonzisztens volt. A kutatás kontextusának kiterjesztése a történeti jelenre vonatkozó új információkkal, valamint a kérdéses hipotézisek plauzibilitásának metodológiai megfontolásokon is alapuló módosítása segített ezen inkonzisztenciák kiküszöbölésében. Az az állítás, miszerint történeti jelenről van szó a vizsgált szövegekben, implauzibilisnek bizonyult, míg ennek negációja magasabb plauzibilitási értéket kapott.

A módszertani kérdések tárgyalása kapcsán arra törekedtem, hogy megmutassam, ezek nem pusztán elméleti megfontolások, hanem gyakorlati hasznuk is van a nyelvészeti kutatásban, amennyiben megszabhatják annak irányát. Metanyelvészeti megközelítéssel ugyanis a nyelvészeti érvelés rekonstruálása során olyan információkhoz juthatunk, amelyek a továbbiakban a kutatás gyakorlatában is hasznunkra lehetnek a versengő hipotézisek közötti választásban. A vizsgált jelenség általam kínált, a tárgytudományos eredmények bemutatásakor tárgyalt elemzése a kutatás tárgytudományos és módszertani aspektusainak szerves összefonódása által alakult ki.

A tézisekhez felhasznált szakirodalom

- Bourdin, Philippe 2008: On the grammaticalization of 'come' and 'go' into markers of textual connectivity. In: María José López-Couso és Elena Seoane (szerk.), *Rethinking grammaticalization: new perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 37–59.
- Bybee, Joan L. 2002: Cognitive processes in grammaticalisation. In: Michael Tomasello (szerk.), *The New Psychology of Language*, 2. kötet. New Jersey: Lawrence Erlbaum, 145–167.
- Bybee, Joan L. 2005 [2003]: Mechanisms of Change in Grammaticization: The Role of Frequency. In: Brian D. Joseph és Richard D. Janda (szerk.), *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell, 602–623.
- Bybee, Joan L. és William Pagliuca 1987: The evolution of future meaning. In: Anna Giacalone Ramat, Onofrio Carruba és Giuliano Bernini (szerk.), *Papers from the VIIIth International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 109–122.
- Bybee, Joan L., Revere Perkins és William Pagliuca 1994: *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Colon, Germà 1978a [1959]: El perfet perifràstic català "va + infinitiu". In: Germà Colon (szerk.), *La llengua catalana en els seus textos*, 2. kötet. Barcelona: Curial, 119–130.
- Colon, Germà 1978b [1976]: Sobre el perfet perifràstic 'vado + infinitiu', en català, en provençal i en francès. In: Germà Colon (szerk.), *La llengua catalana en els seus textos*, 2. kötet. Barcelona: Curial, 131–174.
- Detges, Ulrich 2004: How cognitive is grammaticalisation? The history of the Catalan *perfet perifràstic*. In: Olga Fischer, Muriel Norde és Harry Perridon (szerk.), *Up and Down the Cline: The Nature of Grammaticalisation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 211–227.
- Diewald, Gabriele 2002: A model for relevant types of contexts in grammaticalization. In: Ilse Wischer és Gabriele Diewald (szerk.), *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 103–120.
- Fischer, Olga 2004: What counts as evidence in historical linguistics? *Studies in Language* 28/3, 710–740.
- Fitzmaurice, Susan és Irma Taavitsainen 2007: Historical pragmatics: What it is and how to do it. In: Susan M. Fitzmaurice és Irma Taavitsainen (szerk.), *Methods in Historical Pragmatics*. [Topics in English Linguistics 52]. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 11–36.
- Heine, Bernd 2002: On the role of context in grammaticalization. In: Ilse Wischer és Gabriele Diewald (szerk.), *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 83–102.
- Heine, Bernd és Tania Kuteva 2002: *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul J. és Elizabeth C. Traugott 1993: *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Juge, Matthew L. 2006: Morphological factors in the grammaticalisation of the Catalan "go" past. *Diachronica* 23/2, 313–339.
- Kearns, Kate 2002: Implicature and language change. In: Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert és Chris Bulcaen (szerk.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kepser, Stefan és Marga Reis (szerk.) 2005: *Linguistic evidence. Empirical, theoretical and computational perspectives*. [Studies in Generative Grammar 85]. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Kertész András és Rákosi Csilla 2008a: Megjegyzések a nyelvészeti adatok és evidencia problémájáról folyó vita jelenlegi állásához. I. rész. *Magyar Nyelv* 104/3, 274–286.
- Kertész András és Rákosi Csilla 2008b: Megjegyzések a nyelvészeti adatok és evidencia problémájáról folyó vita jelenlegi állásához. II. rész. *Magyar Nyelv* 104/4, 385–402.
- Kertész András és Rákosi Csilla 2012: *Data and evidence in linguistics. A plausible argumentation model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, Christian 2004: Data in linguistics. *The Linguistic Review* 21/3–4, 175–210.
- Levinson, Stephen C. 2000: *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge: MIT.
- Penke, Martina és Anette Rosenbach (szerk.) 2007 [2004]: *What Counts as Evidence in Linguistics. The Case of Innateness*. [Benjamins Current Topics 7]. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Traugott, Elizabeth C. 1999: The role of pragmatics in semantic change. In: Jef Verschueren (szerk.), *Pragmatics in 1998: Selected Papers from the 6th International Pragmatics Conference*, 2. kötet. Antwerp: International Pragmatics Association, 93–102.
- Traugott, Elizabeth C. és Richard B. Dasher 2004 [2002]: *Regularity in Semantic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Az értekezés témakörében megjelent publikációim

- Nagy Katalin 2007b: Mít nyújthat a nyelvtörténet és a nyelvhasználat vizsgálata egymás számára? In: Gecső Tamás és Sárdi Csilla (szerk.), *Nyelvelmélet – nyelvhasználat* [Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 74]. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola / Budapest: Tinta Könyvkiadó, 161–170.
- Nagy C. Katalin 2008a: Aspecto verbal en la evolución de la construcción catalana „*anar + infinitiu*”. In: Berta Tibor (szerk.), *Acta Hispánica XIII*. Szeged: Hungaria, 75–96.
- Nagy C. Katalin 2008b: Data in historical pragmatics: A case study on the Catalan periphrastic perfective past. In: Kertész András és Rákosi Csilla (szerk.), *New approaches to linguistic evidence. Pilot studies*. [MetaLinguistica 22]. Frankfurt am Main etc.: Lang, 171–197.
- Nagy C. Katalin 2009a: A grammatikalizáció kontextusai. Mire jó a középkori epika előadói stratégiáit tükröző perifrázisok vizsgálata? In: Sinkovics Balázs (szerk.), *LingDok8: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, 87–112.
- Nagy C. Katalin 2009b: Pragmatic and cognitive aspects of the research into grammaticalization. *Argumentum* 5. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 110–127.
- Nagy C. Katalin 2010a: The pragmatics of grammaticalisation: The role of implicatures in semantic change. *Journal of Historical Pragmatics* 11/1, 67–95.
- Nagy C. Katalin 2010b: The cognitive background of grammaticalization. In: Németh T. Enikő és Bibok Károly (szerk.), *The role of data at the semantics-pragmatics interface*. [Mouton Series in Pragmatics 9]. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 207–260.

Megjelenés alatt

- Nagy C. Katalin 2013a: *Methods and reasoning in historical linguistics: A case study*. (megjelenés alatt a MTA-DE-PTE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport zárókötetében).
- Nagy C. Katalin 2013b: Adatforrások integrációja a történeti nyelvészetben: a nyelvtörténeti korpuszadat fogalmáról. *Argumentum*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. (megjelenés alatt).